

Wêreldwye Belangstelling in die Kuyperiaanse Reformatoriese Lewensvisie – ook Relevant vir Afrika

*Prof. B.J. van der Walt, Research Fellow,
School for Philosophy, Potchefstroom Campus
North-West University
POTCHEFSTROOM 2520
South Africa*

hannah@intekom.co.za

Synopsis

Worldwide interest in the Kuyperian, Reformational worldview – also relevant for Africa

The aim of this article is to investigate the worldwide popularity of the so-called Kuyperian, Neo-Calvinistic or Reformational worldview. Since the author is better acquainted with the situation on his own African continent, the first two sections provide some background information, (1) firstly about the history of Christianity in general and, (2) secondly, about elementary and tertiary Christian education in this region of the world. Evidence of the great need on this vast continent for an encompassing, integral Christian worldview is thus provided. The third section (3) deals with Christian worldviews in general and includes the following: first a distinction is made between five major Christian worldviews; then its implications for Christian education are explained. This is followed (4) by an indication of the popularity of Abraham Kuyper's and his followers' Reformational worldview. It includes remarks about his life and work, his writings available in English and some examples of his worldwide influence.

1. Inleiding: 'n Kort oorsig oor die geskiedenis van die Christendom in Afrika

Ter agtergrond word allereers iets baie kortliks vermeld oor verskillende fases in die geskiedenis van die Afrika-Christendom asook oor die huidige stand en karakter daarvan. Die bedoeling is om ten slotte die aandag op die

noodsaaklikheid van 'n integrale Christelike lewensvisie te vestig en sodoende die kwaliteit van die Christendom in Afrika te verhoog.

1.1 Grepe uit die geskiedenis

Nie baie mense is daarvan bewus dat die Christendom in Afrika ouer is as dié in die Weste nie (vgl. bv. Kealy & Shenk, 1975). Die Koptiese en Etiopiese kerke – wat vandag nog bestaan – is van die oudste kerke in die wêreld. Groot denkers soos Augustinus (354-430) en ander het vanuit Noord-Afrika ook belangrike bydraes tot die Westerse Christendom gemaak (vgl. Oden, 2007). Die Christelike geloof, sê Hildebrandt (1987:x) tereg, is dus nie 'n resente aankomeling in Afrika of 'n ingevoerde religie uit Europa nie – dit het alreeds 'n tweeduisendjarige geskiedenis! (Dit geld natuurlik net Noord-Afrika.)

Na hierdie bloeiperiode van die kerke in 'n klein gedeelte van Noord-Afrika was daar vir baie eeue in die res van Afrika nie veel ontwikkeling nie. Die Portugese sendingpogings (1450-1750) bly hoofsaaklik tot enkele kusgebiede beperk.

Gedurende die negentiende eeu volg daar egter groot sendingaktiwiteite deur talle sendinggenootskappe en kerke. Op dié wyse kom talle “dogterkerke” van die hoofstroom Europese kerke tot diep in die binnelande van Afrika tot stand (vir 'n kort oorsig, vgl. Hildebrandt, 1987:80 e.v.). Hierdie periode (tot in die helfte van die twintigste eeu) was ongelukkig ook die tydperk waartydens Afrika gebuk gegaan het onder koloniserings deur verskillende Europese moondhede en waartydens baie sendelinge aan dié onderdrukking moes meedoen. (Vir meer besonderhede, vgl. Boer, 1979 & 1984; Fowler, 1995 en Turaki, 1993.)

Vanaf die begin van die twintigste eeu ontstaan egter talle sogenaamde Onafhanklike Afrikakerke (African Independent Churches), wat 'n groter rol aan die eie tradisionele Afrikakultuur wou gee (vgl. bv. Daneel, 1987).

'n Volgende belangrike ontwikkeling was die vinnige groei (vanaf ongeveer 1970) van die Charismatiese kerke. Hier sou drie fases onderskei kon word: Die aankoms van die Assemblies of God en die Apostolic Faith Mission, die invloed van die Neo-Pentakostalisme vanuit die VSA ná die Tweede Wêreldoorlog en die groei daarna van 'n inheemse Afrika-Pentakostalisme (vgl. Anon, 2008).

1.2 Die huidige stand van die Christendom op die kontinent

Hier volg enkele positiewe en negatiewe fasette van die kontemporêre Afrika-Christendom.

1.2.1 Die positiewe kant

Dit is 'n bekende feit dat die Christendom vandag in Wes-Europa besig is om vinnig in getalle te daal, terwyl dit in Oos-Europa en in die suidelike wêrelddele (Afrika, Asië en Latyns-Amerika) geweldig groei (vgl. bv. Jenkins, 2002 & 2006). Terwyl Christene in Afrika net 'n eeu gelede 'n klein minderheid was, staan die getal tans op ongeveer 350- miljoen. Dit beteken dat (veral Sub-Sahara) Afrika vandag een uit elke ses van die totale getal Christene oor die wêreld huisves. Dit is dus nie vergesog om te beweer nie dat Afrika in die toekoms *die* sentrum van die globale Christendom kan word. Sendelinge uit Afrika is reeds besig om Wes-Europese lande (wat vroeër aan Afrika die Evangelie gebring het) te herevangeliseer. 'n Onlangse mylpaal is byvoorbeeld die *African Bible commentary* (vgl. Adeyemo, 2006), waaraan sewentig Afrika-teoloë meegewerk het.

1.2.2 Die debietkant

Die negatiewe kant is dat Afrika geweldige krisisse op hierdie terrein beleef. Dit geld tot so 'n mate dat 'n prominente Christenleier, Adeyemo, reeds in 1997 'n boek skryf met die titel *Is Africa cursed?* Die kontinent is potensieel baie ryk, maar steeds die mins ontwikkelde en sy inwoners gaan gebuk onder armoede, hongersnood, siektes en ander lyding. Dit is bekende feite, sodat die outeur net drie sake van belang vir die huidige onderwerp hier noem.

Die eerste is dat Afrika-Christene wel tot die geloof kom “but they are loosing their minds” (Adeyemo, 1993a:4), sodat hulle geloof weinig invloed op hulle alledaagse lewe buite die kerke het. Hulle sien nog nie die omvattende koninkryk van God raak nie of verwar kerk en koninkryk. Kras gestel: die Christelike geloof word maklik gemaak deur as irrelevant vir die grootste deel van die lewe beskou te word.

Adeyemo (1993:227) beveel die regte oplossing hiervoor aan: Die ontwikkeling van 'n werklik Christelike lewensvisie op die volle openbaring van God gegrond. Venter (1986:26) beklemtoon dieselfde saak: “Conversion ... becoming a member of an institutional church is only the first step. All of us have to submit us to further mission work: to learn the more-than-confessional but fully cultural expression of the love of God”.

Die tweede groot probleem is die gebrek dwarsoor Afrika aan goeie leierskap. Ongelooflike geldgierigheid en korrupsie – selfs in kerke – vier hoogty. Adeyemo (1993b & 2009) beskou swak leiers as dié probleem van die hedendaagse Afrika. Dit is nie moontlik om hier op die oorsake vir dié haglike situasie in te gaan nie. (Heelwaarskynlik speel die tradisionele kommunalistiese Afrika-kultuur 'n belangrike

rol – vgl. Van der Walt, 2006:123-156). Dit is egter wel duidelik dat ware Christelike onderwys op 'n Christelike lewensvisie gegrond 'n belangrike teenvoeter kan wees.

Die outeur se derde bekommernis is dat 'n mens nie deur die fenomenale groei in die getal Christene op die kontinent blind moet wees vir die feit dat allerlei soorte sekulêre lewensvisies net so vinning vermeerder nie. Ook dié soort onderwys wat (veral op universiteite) op die vasteland aangebied word, is 'n kragtige motor agter sekularisasie. Wat Venter (1986:39) vroeër reeds gesê het, geld vandag nog meer: “In a society moving from a third world situation unto the first world, the few people who do acquire the tertiary level of education become the political, economical and cultural leaders and educations of the nations. What differences will it make to the whole nation whether these people – exerting the enormous influence that they do – have Christ in their hearts rather than Marx or Adam Smith or Charles Darwin ...”.

Dit is insiggewend dat Bediako (1992) aantoon dat moderne Afrikadenkers weer voor die keuses staan waarmee die vroeëre Noord-Afrika se kerkvaders gekonfronteer is: (1) wêreldontvlugting, (2) 'n kompromie met die wêreld of (3) wêreldtransformasie. Die feit dat feitlik alle kerke en teoloë in Afrika vir die eerste en tweede opsies kies, en bowendien soms taamlik oppervlakkig is (soos byvoorbeeld die “Gospel of health and wealth”, veral vanuit die VSA ingevoer, vgl. Gifford, 1998), maak die noodsaak vir 'n Bybels-reformatoriese lewensvisie op dié kontinent nog dringender.

1.2.3 Gevolgtrekking

Of die Afrika-Christendom werklik in die toekoms 'n leidende rol in die wêreld sal speel, sal dus tot 'n groot mate afhang van hoe hierdie Christendom in die toekoms op die kontinent gaan ontwikkel. En dit is outeur se insiens afhanklik van die soort Christelike lewensvisie wat op die kontinent 'n sleutelrol gaan speel (vgl. subafd. 2.4 hieronder).

2. Christelike onderwys in Afrika

Hierdie vlugtige oorsig oor onderwys word aangebied as een voorbeeld ter illustrasie van 'n veel breër behoefte aan 'n werklik Bybelsbegronde lewensvisie by die Afrika-Christendom. Eers word iets oor primêre en sekondêre Christelike onderwys gesê, om daarna een en ander oor Christelike hoër (tersiêre) onderwys te vermeld.

2.1 Christelike laer onderwys

Die sendelinge wat gedurende die negentiende en twintigste eeu in Afrika gewerk het, het behalwe om kerke te stig, meestal ook skole en hospitale as prioriteite beskou. Op dié wyse kon miljoene kinders primêre onderwys ontvang.

Na dekolonisasie en die onafhanklikwording van die verskillende Afrikastate (vanaf die helfte van die twintigste eeu) het baie Afrika-leiers egter van die standpunt uitgegaan dat as jy primêr jou politieke koninkryk bou, alles in orde sal kom. Daarom is feitlik al die sendingskole genasionaliseer en gesekulariseer. Die proses het ongeveer vyftig jaar voortgeduur voordat van die regerings nou begin besef dat hulle 'n groot fout begaan het. Die (meestal arm) state was nie by magte om die nodige finansiering vir onderwys te voorsien nie, standaard het gedaal en die meeste onderwysstelsels het feitlik in duie gestort.

Gelukkig is daar tans 'n kentering besig om in verskeie Afrikalande in te tree. Kerke, wat die beheer oor hulle Christelike skole aan regerings afgestaan het (of selfs nuwe skole gebou het, omdat regerings dit nie kon bekostig nie), is tans besig om hulle skole terug te eis. In die Demokratiese Republiek van die Kongo, Nigerië en Uganda is na raming reeds 12 000 skole aan die kerke teruggegee. (Gegewens mondeling verstrekk deur dr. Samson Makhado, Direkteur vir Afrika van die Association of Christian Schools International.)

Die meeste van hierdie skole sou streng gesproke egter nog nie as voluit “Christelik” bestempel kon word nie. Hoewel die noodmaatreël dat hulle deur die kerke oorgeneem is, verstaanbaar is, is dit nie ideaal nie. (Skole behoort selfstandige instellings te wees.) Verder kom die Christelike karakter van die skole meestal nog net daarop neer dat hulle Christene as onderwysers het, dat daaglik met Bybellees, gebed en Christelike liedere geopen word en dat Bybelstudie of Godsdienswetenskap as 'n ekstra, verpligte vak deel van die kurrikulum vorm.

Daar bestaan dus 'n groot behoefte by derduisende Christelike skole aan onder meer die volgende: 'n Christelike lewensvisie as basis vir hulle onderwysprogram; *alle* vakke behoort vanuit so 'n Christelike perspektief aangebied te word; duidelikheid moet verkry word oor die rol van ouers en kerkleiers en watter rol Christene dalk nog in die sekulêre staatskole kan speel.

2.2 Christelike hoër onderwys

Hieroor het Van der Walt, (1994:526-564) vroeër breedvoerig geskryf. Destyds was daar talle teologiese skole, maar selde sprake van 'n Christelike benadering tot ander “sekulêre” vakke. Terwyl daar destyds min eksplisiete Christelike instellings was (ook in hierdie geval het regerings bestaande instellings verpolitiseer en gesekulariseer en is standaard verlaag), het Christene in verskillende Afrikalande (net soos op die gebied van laer onderwys) onlangs begin besef dat dit nie langer so kan voortgaan nie. Volgens 'n mondelinge mededeling (deur dr. Makhado) het feitlik elke groot kerk in Nigerië (daar bestaan ongeveer twintig van hulle) reeds 'n eie universiteit begin! In ander gevalle – 'n bemoedigende teken –

is oor kerkgrense saamgewerk om Christelike kolleges/universiteite te stig. Tans het Ghana ongeveer 7, Kenia 5, Tanzanië 3 en Uganda een groot Christelike universiteit.

Volgens 'n onlangse nuusbrief (Januarie 2010) van die Centre for the Promotion of Christian Higher Education in Africa (CPCHEA) is daar tans ook 'n groeiende besef in Afrika van die belangrikheid van 'n Christelike lewensvisie as basis vir Christelike onderwys. Dit wys ook op die geweldige groei van Christelike skole, sowel as die ontstaan van nuwe Christelike onderwyskolleges om in die behoefte aan primêre Christelike onderwys te voorsien.

Hoewel sulke nuwe instellings verwelkom moet word, kan 'n soortgelyke vraag as dié in die geval van skole egter gestel word: Is hulle werklik *universiteite*? Maar veral: Kan hulle as *Christelike* instellings kwalifiseer?

2.3 Misverstande oor Christelike onderwys

Wanneer die volgende kritiese stellings hier gemaak word, getuig dit nie van ondankbaarheid oor die lofwaardige dinge wat daar tans op die kontinent gebeur nie. Dit is egter van kritieke belang vir die invloed wat hierdie inrigtings in die toekoms mag hê. Van der Walt (1994:527, 559-560) stel negatief dit waartoe 'n Christelike kollege/universiteit syns insiens nie beperk mag word nie:

Die “Christelike” –

- mag nie bloot 'n historiese betekenis hê nie (bv. dat dit vroeër deur sendelinge of kerke in die lewe geroep is nie);
- mag ook nie net verstaan word in terme van kerklike toesig of kerklike aktiwiteite op die kampus nie (bv. 'n studentepastor, studentegemeente of evangelisering onder nie-Christene);
- mag ook nie beperk word tot die Christelike oortuigings en leefwyse van dosente en studente nie;
- karakter word ook nie “verseker” deur sekere addisionele vakke (soos Bybelkunde, Teologie of Godsdienwetenskap) aan te bied nie; en
- mag ook nie beperk wees tot morele standaarde (soos bv. integriteit, goeie, eerlike bestuur, hardwerkende studente met 'n skoon morele lewe) nie.

Positief gestel, sou al hierdie dinge *belangrik* wees, maar dit is nie *voldoende* nie en raak nog nie die *kern* van Christelike onderwys nie. Die belangrikste taak van 'n hoër onderwysinrigting is die wetenskaplike opleiding van studente in verskillende vakgebiede vir die Christelike beoefening van 'n verskeidenheid beroepe. Dié wetenskappe *self* moet dus vanuit 'n Bybelse lewensvisie Christelik beoefen word!

In die voorafgaande is die groot behoefte aan 'n Christelike lewensvisie op die gebied van die (laer en hoër) onderwys aangetoon. Daar moet egter aan toegevoeg word dat dit nie alleen op hierdie sleutelterrein belangrik is nie, maar op *alle* lewensterreine.

3. 'n Christelike lewensvisie as antwoord

In hierdie afdeling sal die volgende punte ter sprake kom: (1) Die Christelike geloof as 'n lewensvisie; (2) die vyf belangrikste Christelike lewensvisies; (3) die implikasies daarvan vir Christelike wetenskapsbeoefening en onderwys; (4) die aard van 'n omvattende en transformerende Christelike lewensvisie.

3.1 Die Christelike geloof as 'n omvattende lewensvisie

Een van die belangrikste “ontdekkings” van die twintigste eeu was seker dat die Christelike geloof 'n omvattende lewensvisie behels. Colson & Pearcey (1999:14, 15) skryf byvoorbeeld: “Genuine Christianity is more than a relationship with Jesus, as expressed in personal piety, church attendance, Bible study and works of charity. It is more than discipleship, more than believing a system of doctrines about God. Genuine Christianity is a way of seeing and comprehending *all* reality. It is a worldview ... The way we see the world can change the world.”

In Bybelse taal verduidelik: (1) Die navolgers van Christus word “Christene” genoem (vgl. Hand. 11:26b) (2) Om 'n Christen te wees beteken nie primêr 'n eretitel nie, maar om 'n amp te beklee. En amp dui nie op status nie, maar op diens in God se koninkryk. (3) Omdat hulle 'n tipiese manier van lewe, 'n eie lewenstyl gehad het, word die eerste Christene aangedui “as mense van dié Weg”, wat Christus – die Wég – volg (vgl. bv. Handeling 9:2; 19:9, 23; 24:14, 22). (4) Hulle het egter nie sommer enige pad geloop nie, maar gekyk hoe en waar hulle loop – 'n duidelike Christelike lewensvisie het hulle lewenswandel gerig.

Tog bestaan daar verskillende Christelike lewensvisies. Wat is dan die unieke van die Reformatories-Christelike lewensvisie wanneer dit met ander Christelike visies vergelyk word?

3.2 Vyf basiese Christelike lewensvisies

'n Bekende uitdrukking is dat Christene wel *in* die wêreld, maar nie *van* (soos) die wêreld mag wees nie. Omdat nie duidelik tussen struktuur en rigting of die skepping as God se wêreld en die-in-sonde-gevalle wêreld onderskei word nie, skuil agter hierdie bekende woorde egter dikwels 'n onbybelse dualisme of tweedeling. 'n Mens sou daarvolgens (vgl. Wolters, 1990:195 e.v. en Van der Walt, 1994:100 e.v.) ook die vernaamste Christelike lewensvisies soos volg kon indeel: (1) die Christen moet *teen* die wêreld wees, (2) die Christen staan *bo* die wêreld,

(3) die Christen leef *langs* die wêreld, (4) die Christen is eintlik maar *van* die wêreld; (5) die Christen behoort die wêreld te *verander/verbeter*.

Die eerste drie lewensvisies leef almal in die spanning van “in maar nie *van* die wêreld nie”. Die vierde beteken ’n kapitulasie voor die wêreld. Sulke visies kan Christene nie help om werklik in God se skepping betrokke te wees nie. ’n Mens sou hulle nie as transformerende (“world-transforming”) lewensvisies kon tipeer nie.

3.3 Implikasies vir Christelike wetenskapsbeoefening en hoër onderwys

’n Toepassing op wat die vyf visies vir Christelike wetenskapsbeoefening inhou, kan die verskille konkreter maak. In hul mees konsekwente vorm behoort die vyf verskillende visies tot die volgende houding ten opsigte van wetenskaplike, hoër onderwys te lei.

(1) Die wetenskap *as sodanig* (d.w.s. nie net die sekulêre wetenskappe nie) is vir ’n Christen gevaarlik. Hy/sy het genoeg aan sy/haar geloof in God se Woord. (Aangesien die wetenskap vandag so ’n belangrike rol speel, kom hierdie standpunt meestal in minder radikaler, meer subtiële vorme voor.)

(2) Die gelowige Christen staan as’t ware *verhewe bo* die wetenskap. Aan die een kant moet die Christelike geloof die wetenskap (op ’n laere vlak) in die regte rigting lei. Dit gebeur gewoonlik vanuit die kerklike ampte of vanuit die wetenskap Teologie (wat ’n vanselfsprekende Christelike karakter sou hê). Aan die ander kant het wetenskap tog ’n selfstandige bestaan wat aan die geloof voorafgaan en ’n redelike grondslag daarvoor bied. Dikwels gaan daar dus nie veel invloed van die geloof op die sekulêre wetenskap uit nie. Laasgenoemde slegs Christelik “gedoop”.

(3) Volgens die derde standpunt word ’n dubbele waarheid aanvaar. Die gebiede van Christelike geloof en wetenskap word met eweveel gesag *langs* mekaar aanvaar. ’n Mens kan ’n Christen *en* ’n wetenskaplike wees, maar nooit ’n Christenwetenskaplike nie. (In die kerk is jy ’n Christen en op universiteit bloot ’n wetenskaplike.)

(4) Nie ver van hierdie visie af nie is ’n volgende (vierde) standpunt, naamlik dat wetenskaplike werk van hoë kwaliteit voldoende is. ’n Christelike perspektief kan nie eintlik iets besonders daartoe bydra nie. Die vraag is egter of konsekwente Christenwees werklik so ’n standpunt toelaat.

(5) Die vyfde visie gaan daarvan uit dat wetenskapsbeoefening (of hoër onderwys in die algemeen) nie inherent uit die bouse is nie (visie 3.3.1 hierbo), maar ook nie vanselfsprekend goed is nie (visie 3.3.4 hierbo). Om wetenskaplike werk dus of te *verwerp*, of net so te *aanvaar* is nie vir ’n Christen ’n opsie nie. Maar ook die visie

waarvolgens 'n mens die dubbele bestaan van *beide* Christen en wetenskaplike moet voer ((standpunte (2) en (3) onder 3.3)), is onaanvaarbaar. 'n Christen kan nie eenvoudig sy denke aan die gangbare sekulêre wetenskaplike bedryf *akkommodeer* nie. Dit moet *hervorm* word in die lig van sy/haar geloof. Selfs al is dit hoe moeilik, is die ideaal om 'n *Christenwetenskaplike* te wees, dit wil sê om *integrale* Christelike wetenskap te beoefen. 'n Christelike wetenskapsbeoefening vereis 'n onophoudelike worsteling om tussen kreatuurlik geldige strukture en die sondige rigting binne God se skepping te onderskei.

Eenvoudig saamgevat, kom hierdie vyf standpunte op die volgende neer: (1) *wete teen* geloof, (2) *wete plus* geloof, (3) *wete langs* geloof/*geloof langs* wete, (4) *wete sonder* geloof en (5) *gelowige wete(nskap)*.

3.4 Implikasies vir die aard van onderwys as sodanig

'n Reformatoriese lewensvisie het nie net implikasies vir *Christelike* onderwys en opleiding nie, maar ook vir wat opvoeding *as sodanig* behels.

Aan die negatiewe kant het reformatoriese denkers baie gangbare idees in dié verband aan grondige kritiek onderwerp. Só byvoorbeeld die gedagte dat onderwys bloot intellektuele kennis moet nastreef, of volwassenheid en sosiale integrasie moet bevorder, of – veral vandag – 'n *homo economicus* moet kweek.

Positief beklemtoon hulle dat kinders en jongmense onderrig moet word om ware wysheid – op die vrese van die Here gegrond – te kan beoefen. Sodanige wysheid moet die jeug in staat stel om God se verordeninge binne hulle eie kulturele konteks op verskillende terreine van die lewe te gehoorsaam. (Daarom moet tussen verskillende soorte onderwys onderskei word, soos byvoorbeeld in die gesin, op skool, in die kerk, politieke en tegniese onderwys.)

Die outeur volstaan hier met een voorbeeld van hoe reformatoriese denkers onderwys in die algemeen definieer. De Graaff (1966:107,111,112) se omskrywing lui soos volg: “Education is the leading of the child/student towards a certain goal according to certain norms, teaching him to submit himself willingly to God’s ordinances”. (Vgl. verder ook Fowler, Van Brummelen & Van Dyk, 1990).

3.5 'n Integrale, omvattende, transformerende lewensvisie – enkele beskrywings

Hier volg enkele flitse uit die geskiedenis om die unieke karakter van hierdie reformatoriese lewensvisie te bevestig.

(1) Johannes Calvyn (1509-1564) sit in sy bekende *Institusie* sy “Christelike filosofie” uiteen. Met “filosofie” het hy nie bedoel wat vandag dikwels daaronder

verstaan word nie, naamlik 'n bepaalde wetenskap wat (afhangende van die betrokke filosofiese skool) 'n wyer of enger veld van ondersoek het nie. Calvyn het met sy *philosophia Christiana* die Christen se (voor-wetenskaplike) visie op die hele werklikheid (wat God ingesluit het) op die oog gehad. In hedendaagse terme gestel, bied hy in die *Institusie* sy lewensvisie. Geen wonder dat dit so 'n populêre en belangrike werk deur die eeue tot vandag toe gebly het nie.

(2) Young (1952:95) skryf byvoorbeeld van Kuyper (1837-1920) se Neo-Calvinisme: “... Calvinism was not only a theological and ecclesiastical system but an all-embracing view of life and the world. The Reformed faith was seen to have implications for every area of human activity ... This doctrine involves the necessity of a distinctively Christian standpoint in all areas of scientific enquiry .. the Christian community ... must in the course of time produce a Christian philosophy”.

(3) In dieselfde bundel onder redaksie van Hart, Van der Hoeven & Wolterstorff (1983) vestig ten minste drie skrywers die aandag daarop dat die reformatoriese lewensvisie (na Calvyn ook die “Calvinistiese” genoem) altyd veel meer as 'n blote kerklike of teologiese beweging was. Wolterstorff (1983:v) skryf: “No doubt Calvinism is regularly thought of simply as a system of theology, and the tradition of the Reformed/Presbyterian churches simply as an ecclesiastical tradition. Yet the reform that arose out of Switzerland and its environs in the 16th century was, from its very beginnings, more than this. It was a movement of social as well as ecclesiastical reform. And its intellectual underpinnings were more than purely theological.”

Klapwijk (1983:93) gebruik omtrent dieselfde woorde: “Calvinism has always been a movement of much greater scope than the development of a distinctive theology ... To put it positively, the reformational aspirations of Calvinism since the 16th century also had implications for human society and culture and, more specifically, for ... a new approach to philosophical and scientific learning”.

Wolters beklemtoon hierdie integrale en omvattende karakter van die Calvinisme deur dit 'n lewensvisie te noem: “‘Calvinism’ (including ‘neo-Calvinism’) ... refers to not so much to a theological system, but to an all-embracing worldview or *Weltanschauung* which has a bearing on the whole of human life. This is the sense in which the word is used in Kuyper’s well-known *Lectures on Calvinism*, delivered at Princeton in 1898. It is particularly important to make this point in an English-speaking context, since the term Calvinism is readily equated in the Anglo-Saxon world with a certain view of predestination, with the so-called ‘five points of Calvinism’” (Wolters, 1983:117).

Wolters (1983:130) maak verder die stelling dat selfs die Protestantse kerke in die twintigste eeu nie meer primêr volgens tradisionele teologiese dogmas nie, maar

eerder op lewensbeskoulike gronde begin hergroepeer. Die outeur se insiens sal dit 'n gesonde ontwikkeling behels, want baie van die probleme, ook in ons gereformeerde kerke, bestaan as gevolg van die gebrek aan 'n duidelike reformatoriese lewensvisie as basis vir alles wat hulle doen.

Na die voorafgaande *algemene* opmerkings oor 'n reformatoriese lewensvisie is dit nou nodig om na te gaan wat die *spesifieke* inhoud daarvan is. Daarvoor word vervolgens op Abraham Kuyper toegespits.

4. Abraham Kuyper en sy voorgangers en navolgers se reformatoriese lewensvisie

Abraham Kuyper (1837-1920) was 'n invloedryke Nederlandse denker en aktivis. Sy kyk op die lewe word gewoonlik die Neo-Calvinistiese lewensvisie genoem, aangesien Kuyper wel groot waardering vir Calvyn gehad het, maar sonder om bloot te herhaal wat Calvyn 400 jaar tevore geleer het.

Die res van hierdie artikel handel oor Kuyper se reformatoriese lewensvisie. Dit is naamlik opmerklik dat die Kuyperiaanse lewensvisie blykbaar vandag groter populariteit geniet as die reformatoriese filosofie, wat Kuyper se navolgers op sy lewensbeskoulike insigte gebou het.

Agtereenvolgens word aan die volgende aandag gegee: (1) enkele bronne oor sy lewensgeskiedenis, (2) sy geskrifte, (3) sy wêreldwye invloed, (4) die rede vir sy populariteit. (In 'n opvolgartikel sal die hoofkontoere van sy lewensvisie uiteengesit word.)

4.1 Lewensloop en bydraes op verskillende terreine

Kuyper se idees het geleidelik ontwikkel en hy is beïnvloed deur talle voorgangers en tydgenote. Van Dyke (2001) toon byvoorbeeld die invloede van sy voorgangers soos Bilderdijk, Da Costa en Groen van Prinsterer aan, asook van talle tydgenote. Hy skryf in die verband: “By lining up with a tradition that was nearly a century old, Kuyper managed to reap where many others had sown. He elaborated a worldview already held and accelerated a movement already in motion” (Van Dyke, 2001:19). Maar dan voeg Van Dyke direk daarby: “Of course he was more than the outcome of historical antecedents or the sum of his inheritance. A person ... is also unique and, humanly speaking, irreplaceable. But only against the backdrop of Kuyper’s historical context are we able to access just how unique he actually was and why the tradition is rightly named after him”.

Kuyper se ryk en vrugbare lewensgeskiedenis op verskillende terreine word in talle publikasies beskrywe. (Aangesien min lesers Nederlands kan volg, word hier slegs bronne in die hedendaagse *lingua franca*, naamlik Engels, genoem.)

Voorbeelde is die volgende: Young (1952), Vanden Berg (1978), Langley (1984), Praamsma (1985), Rogers (1992), Kobes (1995), Langley (1995), Heslam (1998), Lugo (1998), Colson & Percy (1999), McGoldrick (2000), Bolt (2001), Bacote (2005).

4.2 Kuyper se eie geskrifte in Engels

Vir diegene wat nie Kuyper se talle geskrifte in Nederlands kan lees nie, bied die volgende tog 'n belangrike inleiding: Kuyper (1961, 1981, 1996 en 1997), Bratt (1998) en Skillen & McCarthy (1991:235-264).

4.3 Wêreldwye invloed

Uit talle van die publikasies oor Kuyper hierbo genoem, blyk reeds duidelik die belangstelling in sy lewensvisie in die VSA en Kanada. (Meer daaroor is te vinde in Harinck, 1999:273 e.v.) Kuyper se invloed strek egter veel wyer oor die wêreld. Boer (2003:16) sê dat Kuyper se Christelike lewensvisie vandag in aanvraag is op elke kontinent. Behalwe die VSA en Kanada sluit dit lande in soos Korea, Japan, Indonesië, Australië, Suid-Afrika, Hongarye en Groot Brittanje. Hierby sou verder bygevoeg kon word lande soos Frankryk en Italië (vgl. Coletto, 2010) en Brazilië (vgl. De Carvalho, 2009). Dit blyk ook daaruit dat referente oor die hele wêreld in 1998 deelgeneem het aan die 100-jarige herdenking van Kuyper se bekende Stone-lesings in die VSA oor die Calvinisme (vgl. Van der Kooi & De Bruijn, 1999). Carpenter (2001:2) toon byvoorbeeld aan hoe die Kuyper-skool Christelike hoëronderwys in Noord-Amerika beïnvloed en toonaangewende wetenskaplikes oplewer.

4.4 Redes vir sy populariteit

Soos elke Christelike denker, was Kuyper ook 'n kind van sy tyd en deur denkstrominge en filosofiese konsepsies beïnvloed wat nie heeltemal met God se openbaring gestrook het nie (vgl. bv. Klapwijk, 1980:530-542 en Veenhof, 1980:46, 47). Sy tydgenote en navolgers in dieselfde reformatoriese tradisie het dus van sy beskouinge verfyn, gekorrigeer en selfs verwerp.

Hier kan onder andere sy tydgenoot en geesgenoot Herman Bavinck (1854-1921) genoem word (vgl. Bavinck, 1904, 1979 asook Wolters, 1994). Onder sy belangrikste opvolgers moet die Christelike filosoof, Dirk Vollenhoven (1892-1978), genoem word (vgl. Vollenhoven, 2000, 2005a en 2005b asook Kok, 1998). Verder dié in die Engelse wêreld meer bekende Herman Dooyeweerd (1894-1977). (Sy filosofie word onder andere in Engels uiteengesit in Dooyeweerd, 1953-1958 – herdruk in 1997 – en 1960 en is gepopulariseer in bv. Kalsbeek, 1975.)

4.4.1 Die sleutelrol van 'n Christelike lewensvisie

Kuyper se bekendheid en populariteit lê egter nie in sy filosofiese of teologiese denke nie, maar in sy meer konkrete en verstaanbare uiteensetting van 'n Christelike lewensvisie. Soos reeds geblyk het, het hy die Christelike lewe as 'n omvattende lewensvisie en lewenswyse beskou en nie bloot as persoonlike vroomheid of 'n kerklike aangeleentheid nie.

'n Lewensvisie is iets algemeen-mensliks. Dit is die “gekleurde bril” (geloofs-raamwerk) waardeur elke mens – meestal onbewus – die werklikheid rondom hom/haar beskou, asook normatiewe riglyne bied waarvolgens 'n mens behoort te lewe. Dit is gegrond op geloofsoortuigings en alledaagse ervaring. Met ander woorde dit is nie iets teoreties-wetenskaplik nie, maar lê (as iets voorwetenskapliks) ten grondslag van alle wetenskap. (Vir meer besonderhede, vgl. bv. Marshall, Griffioen & Mouw, 1989; Walsh & Middleton, 1984; Wolters, 1985; Naugle, 2002 en Van der Walt, 1994; 2008.)

Geertsema (1995:22, 23) vestig die aandag daarop dat Dooyeweerd aanvanklik by Kuyper se voorwetenskaplike lewensvisie aangesluit het, maar later sy eie, hoogs abstrakte teoretiese filosofie duidelik van 'n Christelike lewensvisie onderskei het. Geertsema vind dit jammer, aangesien die reformatoriese denke se aantrekkingskrag vir die breë publiek juis op lewensbeskoulike vlak lê. Volgens hom moet 'n Christelike konfrontasie met die moderne, sekulêre kultuur vandag juis op die vlak van botsende lewensvisies plaasvind. Colson & Pearcey (1999:19 e.v.) stem hiermee saam en noem dat Kuyper, meer as enige ander moderne denker, besef het dat die stryd in ons hedendaagse wêreld dié is van botsende lewensvisies.

4.4.2 Verdere redes waarom Kuyper nog steeds belangrik is

Kuyper het ook in 'n tyd geleef waarin die Christelike geloof óf geprivatiseer óf gesekulariseer is. Daarteenoor het hy verduidelik wat 'n openbare/publieke anti-sekularistiese en transformasionele Christendom beteken. Bowendien het hy probeer om reg te laat geskied aan die botsende lewensvisies in 'n pluralistiese samelewing (vgl. verder Boer, 2003:16 en 2009:44 e.v. oor kofessionele pluralisme) – 'n uiters aktuele kwessie in die hedendaagse wêreld.

4.5 'n Kort samevatting

Ten slotte iets oor die karakteristieke kenmerke van die Kuyperiaanse tradisie. Verskillende persone het reeds samevattinge daarvan gegee. Een voorbeeld is dié van die Reformatoriese geskiedkundige, Van Dyke (2001:1): “Stereotypically, those who stand in the tradition try (1) to operate from a distinctive worldview and

(2) often challenge the spirit of the age. (3) Opposing principle with principle, they prefer united action and (4) defend principled pluralism. Not mere theorists (5) they write for the common people. (6) Some of them tend to be rather aggressive, Kuyper first of all, in seizing the initiative. They seek (7) after integral Christian thinking and have heeded Kuyper's call (8) to develop a distinctive philosophy. They (9) reject man-made ideologies and (10) spurn totalitarian projects."

5. 'n Terug- en vooruitblik

Die tyd het aangebreek om 'n (voorlopige) balans saam te stel en op grond daarvan die pad vorentoe te bepaal.

5.1 'n Terugblik

'n Samevattende terugskouing oor die voorafgaande bladsye lewer die volgende resultate op:

- By die Christendom in Afrika bestaan daar 'n groot behoefte aan 'n werklike Bybelbegronde, Christelike lewensvisie, wat Christene in staat sal stel om hulle geloof prakties en konkreet vir die alledaagse werklikhede te maak. Hoewel (Christelike) laer en hoër onderwys as voorbeelde gebruik is, geld dit elke lewensterrein.
- Vir Kuyper en sy navolgers se lewensvisie bestaan daar vandag wêreldwye belangstelling. Dit bevestig dat die waarde van so 'n Reformatories-Christelike lewensvisie nie tot die vorige eeu beperk is nie, maar ook oplossings vir hedendaagse brandende probleme kan bied.
- Die vraag is dus waarom hierdie reformatoriese lewensbeskouing (behalwe in Suid-Afrika) onbekend is in die res van Afrika. Indien dit in ander wêrelddele as waardevol beskou word, waarom nie ook vir hierdie kontinent nie?

5.2 'n Vooruitblik

Aangesien die skrywer vermoed dat dit 'n geval is van "onbekend maak onbeminde", sal *inhoudelik* meer oor Kuyper c.s. se lewensvisie gegee moet word. (Tot sover is alleen iets oor sy lewe, geskrifte en invloed gesê.) Afrikane wat so 'n behoefte aan onderwys het – veral *Christelike* (laer en hoër) onderwys – sal ook graag wil weet wat die *implikasies* van so 'n reformatoriese werklikheidsvisie is vir Christelike wetenskapsbeoefening en veral die nuwe opkomende instellings (kolleges en universiteite) vir Christelike hoër onderwys. Hierdie eerste oorsigtelike verkenning vra dus vir 'n indringender voortsetting, waarin sowel die *inhoud* as die praktiese *betekenis* vir Christelike onderwys van 'n Kuyperiaanse lewensuitkyk gesien behandel sal word.

Bibliografie

- ADEYEMO, T. 1993a. *A Christian mind in a changing Africa*. Nairobi: Association of Evangelicals in Africa.
- ADEYEMO, T. 1993b. *The making of a servant of God*. Nairobi: Christian Learning Materials Centre.
- ADEYEMO, T. 1997. *Is Africa cursed?* Nairobi: Christian Learning Materials Centre.
- ADEYEMO, T., (Gen. Ed.). 2006. *African Bible Commentary*. Nairobi: WordAlive Pub. & Grand Rapids, Michigan: Zondervan.
- ADEYEMO, T. 2009. *Africa's enigma and leadership solutions*. Nairobi: WordAlive Publishers.
- ANON. 2008. *Faith on the move. Pentacostalism and its potential contribution to development*. Parktown: Center for Development Studies.
- BACOTE, V.E. 2005. *The spirit of public theology; appropriating the legacy of Abraham Kuyper*. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic.
- BAVINCK, H. 1904. *Christelike wetenskap*. Kampen: Kok.
- BAVINCK, H. 1979. *The philosophy of revelation*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- BEDIAKO, K. 1992. *Theology and identity; the impact of culture upon Christian thought in the second century and in modern Africa*. Oxford: Regnum Books.
- BOER, J.H. 1979. *Missionary messengers of liberation in a colonial context; a case study of the Sudan United Mission*. Amsterdam: Rodolpi.
- BOER, J.H. 1984. *Missions: heralds of Capitalism or Christ?* Ibadan: Daystar Press.
- BOER, J.H. 2003. *Studies in Christian-Muslim relations*. Vol. 1. Belleville, Ontario: Essence Publications.
- BOER, J.H. 2009. *Studies in Christian-Muslim relations*. Vol. 8. Belleville, Ontario: Essence Publications.
- BOLT, J. 2001. *A free church, a holy nation; Abraham Kuyper's American public theology*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- BRAIT, J.D. 1998. *Abraham Kuyper; a centennial reader*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans & Carlisle: The Paternoster Press.
- CARPENTER, J. 2001. Neo-Calvinism and the future of religious colleges. (Interst in *Contact*, newsletters of the Association for the Promotion of Christian Higher Education, March-issue.)
- COLETTO, R. 2010. *Traces of Neo-Calvinism in Italy and France* (to be published).
- COLSON, C. & PEARCEY, N. 1999. *How now shall we live?* Wheaton, Illinois: Tyndale House Publishers.
- DANEEL, I. 1987. *Quest for belonging; introduction to a study of African independent churches*. Harare: Mambo Press.
- DE CARVALHO, G. What has Belo Horizonte to do with Amsterdam? A report from the Brazilian Kuyper Association. *Word & action*, 49(407):39-42, autumn.
- DE GRAAFF, A.H. 1966. *The educational ministry of the church; a perspective*. Delft: Judels & Brinkman.
- DOOYEWEERD, H. 1953-1958. *A new critique of theoretical thought*. 4 vols. Amsterdam: H.J. Paris & Philadelphia: The Presbyterian and Reformed Pub. Co. (Republished as part of Dooyeweerd's Collected Works, A-Series, vol. 1-4 in 1997 by the Edwin Mellen Press in Lewiston.)
- DOOYEWEERD, H. 1960. *In the twilight of Western thought; studies in the pretended autonomy of philosophical thought*. Philadelphia/Pennsylvania: The Presbyterian and Reformed Pub. Co. (Republished as part of Dooyeweerd's Collected Works, B-Series, Vol. 4 in 1999 by the Edwin Mellen Press in Lewiston.)

- FOWLER, S., VAN BRUMMELEN, H.W. & VAN DYK, J., (Eds.) 1990. *Christian schooling; education for freedom*. Potchefstroom: Institute for Reformational Studies.
- FOWLER, S. 1995. *The oppression and liberation of modern Africa; examining the powers shaping today's Africa*. Potchefstroom: Institute for Reformational Studies.
- GEERTSEMA, H. 1995. The inner reformation of philosophy and science and the dialogue of Christian faith with a secular culture. In: Griffioen, S. & Balk, B.M., (Eds). *Christian philosophy at the close of the twentieth century*. Kampen: Kok. 11-28.
- GRIFFORD, P. 1998. *African Christianity; its public role*. London: Hurst & Co.
- HAAN, B.J. 1992. *A zeal for Christian education; the memoires of B.J. Haan*. Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.
- HARINCK, G. 1999. A triumphal procession? The reception of Kuyper in the USA (1900-1940). In: Van der Kooi, C. & De Bruijn, J., (Eds). *Kuyper reconsidered*. Amsterdam: VU Uitgeverij. 273-282.
- HART, H., VAN DER HOEVEN, J. & WOLTERSTORFF, N., (Eds). 1983. *Rationality in the Calvinian tradition*. Lanham: Univ. Press of America.
- HESLAM, P.S. 1998. *Creating a Christian worldview; Abraham Kuyper's lectures on Calvinism*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- HILDEBRANDT, J. 1987. *History of the church in Africa; a survey*. Achimota: Africa Christian Press.
- JENKINS, P. 2002. *The next Christendom; the coming of global Christianity*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- JENKINS, P. 2006. *The new faces of Christianity*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- KALSBECK, L. 1975. *Contours of a Christian philosophy; introduction to Herman Dooyeweerd's thought*. Toronto, Ontario: Wedge Pub. Foundation.
- KEALY, J.P. & SHENK, D.W. 1975. *The early church in Africa*. Nairobi: Oxford Univ. Press.
- KLAPWIJK, J. 1980. Honderd jaar filosofie aan de Vrije Universiteit. In: Van Os, M. & Wieringa, W.J. (Eds.), *Wetenschap en rekenschap 1880-1980; een eeuw wetenschapsbeoefening en wetenschapsbeschouwing aan de Vrije Universiteit*. Kampen: Kok. p. 529-593.
- KLAPWIJK, J. 1983. Rationality in the Dutch Neo-Calvinist tradition. In: Hart, H., Van der Hoeven, J. & Wolterstorff, N. (Eds), *Rationality in the Calvinian tradition*. Lanham: Univ. Press of America. 93-112.
- KOBES, W.A. 1995. *Sphere sovereignty and the university; theological foundations of Abraham Kuyper's view of the university and its role in society*. Florida State University. Ph.D. thesis.
- KOK, J.H. 1998. *Patterns of the Western mind; a Reformed Christian perspective*. Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.
- KUYPER, A. 1961. *Lectures on Calvinism; six lectures delivered at Princeton University under auspices of the LP Stone Foundation*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- KUYPER, A. 1981. *The problem of poverty*. Transl. by Skillen, J.W. Washington: Centre for Public Justice.
- KUYPER, A. 1996. *Christianity: a total world and life system*. Marlborough, New Hampshire: Plymouth Rock Foundation.
- KUYPER, A. 1997. *Near unto God; daily meditations adopted for contemporary Christians by J.C. Schaap*. Grand Rapids, Michigan: CRC Publications & Eerdmans.
- LANGLEY, M.R. 1984. *The practice of political spirituality; episodes from the public career of Abraham Kuyper, 1879-1918*. Jordan Station, Ontario: Paideia Press.
- LANGLEY, M.R. 1995. *Emancipation and apologetics; the formation of Abraham Kuyper's Anti-Revolutionary Party in the Netherlands, 1872-1880*. Ph.D. thesis. Philadelphia, Westminster Seminary.

- LUGO, L.E., (Ed.). 1998. *Religion, pluralism and public life; Abraham Kuyper's legacy for the twenty-first century*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- MARSHALL, P.A., GRIFFIOEN, S. & MOUW, R.J. (Eds) 1989. *Stained glass; worldviews and social change*. Lanham: Univ. Press of America.
- MCGOLDRICH, J.E. 2000. *Abraham Kuyper: God's Renaissance Man*. Darlington: Evangelical Press.
- MOUW, R.J. & GRIFFIOEN, S. 1993. *Pluralism and horizons; an essay in Christian Public Philosophy*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- NAUGLE, D.K. 2002. *Worldview; the history of a concept*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- ODEN, T.C. 2007. *How Africa shaped the christian mind; rediscovering the African seedbed*. IVP Books.
- PRAAMSMA, L. 1985. *Let Christ be King; reflections on the life and times of Abraham Kuyper*. Jordan Station, Ontario: Paideia Press.
- ROGERS, R.E.L. 1992. *The incarnation of the antithesis; an introduction to the educational thought and practice of Abraham Kuyper*. Edinburgh/Cambridge/Durham: The Pentland Press.
- SKILLEN, J.W. & MCCARTHY, R.M. 1991. *Political order and the plural structure of society*. Atlanta, Georgia: Scholars Press.
- TURAKI, Y. 1993. *The British colonial legacy in Northern Nigeria; a social ethical analysis of the colonial and post-colonial society and politics in Nigeria*. Jos: Evangelical Churches of West Africa.
- VANDEN BERGH, F. 1978. *Abraham Kuyper; a biography*. St. Catherines, Ontario: Paideia Press.
- VAN DER KOOL, C. & DE BRUIJN, J. (Eds). 1999. *Kuyper reconsidered; aspects of his life and work*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- VAN DER WALT, B.J. 1994. Christian higher education in Africa. In: Van der Walt, B.J., *The liberating message; a Christian worldview for Africa*. Potchefstroom: Institute for Reformational Studies. 526-596.
- VAN DER WALT, B.J. 2006. Leadership models in Africa, the West and the Bible. In: Van der Walt, B.J., *When African and Western cultures meet*. Potchefstroom: The Institute for Contemporary Christianity in Africa. 123-156.
- VAN DER WALT, B.J. 2008. *The eye is the lamp of the body; worldviews and their impact*. Potchefstroom: The Institute for Contemporary Christianity in Africa.
- VAN DYKE, H. 2001. Standing in the Kuyperian tradition. In: Kok, J., (Ed.), *Marginal resistance; essays dedicated to John C. Vander Stelt*. Sioux Center: Dordt College Press. p.1-23.
- VEENHOF, J. 1980. Honderd jaar theologie aan de Vrije Universiteit. In: Van Os, M. & Wieringa, W.J., (Eds), *Wetenschap en rekenschap 1880-1980*. Kampen: Kok. p. 44-104.
- VENTER, J.J. 1986. The vital importance of Christian education at all levels for the Southern African society. *Orientation; international circular of the PU for CHE*, 43:21-43, December.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2000. *Schematische kaarten; filosofiese concepties in probleemhistoriesch verband*. Brill, K.A. & Boonstra, P.J. (Eds). Amstelveen: Ze Zaak Haes.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2005a. *Isagôgè Philosophiae; introduction to philosophy*. (Bilingual in Dutch and English). Kok, J.H. & Tol, A. (Eds). Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2005b. *The Problem-Historical Method & The History of Philosophy*. Brill, K.A. (Ed.). Amstelveen: De Zaak Haes.
- WALSH, B.J. & MIDDLETON, J.R. 1984. *The transforming vision; shaping a Christian worldview*. Downers Grove, Illinois: Inter-Varsity Press.
- WOLTERS, A.M. 1983. Dutch Neo-Calvinism: worldview, philosophy, rationality. In: Hart, H., Van der Hoeven, J. & Wolterstorff, N. (Eds), *Rationality in the Calvinian tradition*. Lanham: Univ. Press of America. 113-134.

- WOLTERS, A.M. 1985 (repr. 1995). *Creation regained; Biblical basics for a Reformational worldview*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- WOLTERS, A.M. 1990. Christianity and the classics; a typology of attitudes. In: Helleman, W. (Ed.), *Christianity and the Classics*. Lanham: Univ. Press of America. 189-203.
- WOLTERS, A.M. 1994. *The relationship between nature and grace according to H. Bavinck*. Potchefstroom: Institute for Reformational Studies. Study pamphlet no. 322.
- WOLTERSTORFF, N. 1983. The Scottish common-sense tradition and rationality. In: Hart, H., Van der Hoeven, J. & Wolterstorff, N. (Eds), *Rationality in the Calvinian tradition*. Lanham: Univ. Press of America. 43-70.
- YOUNG, W. 1952. *Towards a Reformed philosophy; the development of a Protestant philosophy in Dutch Calvinistic thought since the time of Abraham Kuyper*. Grand Rapids, Michigan: Piet Hein Publishers.